

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ВАКЦИНА ДИПЛОМАТИЯСЫ

Тұңғыш рет 18 ғасырдың аяғында тапқырланған алғашқы күндерінен бастап-ақ Вакцинаның саяси және экономикалық әлеуеті, әсіресе оның сыртқы саясаттағы рөлі айқын байқала бастаған болатын. Тарих бойы қақтығыстардан гөрі бейбітшілікті сақтау маңызды болып келсе, осыдан оншақты жыл бұрын, қазіргі COVID-19 пандемиясынан әлдеқайда бұрын пайда болған «вакцина дипломатиясы» термині тағы да біздің саяси сөздік қорымызда тіпті де айқынырақ орын ала бастады. Вакцина дипломатиясының көрнекті сарапшыларының бірі Питер Ж.Хотестің айтуынша, вакциналар - Наполеон соғысы мен Маршалл жоспары кезінде және Қырғи қабақ соғыс кезіндегі АҚШ-Кеңес ғылыми ынтымақтастығы сияқты қазіргі соғыстарды тоқтату, саяси ықпал ету және жаулықты қою үшін тиімді саяси құрал болды. COVID-19 пандемиясының бұрын-соңды болмаған әсері, оның болып жатқан және болашақтағы экономикалық, әлеуметтік және саяси салдары жаһанданған әлемнің анағұрлым күрделі динамикасының пайда болуына себепкер болды. Өйткені өзінің қазіргі күйінде «вакцина дипломатиясы» ұлттық және пайда қуған мүдделерді біржолата қоя отырып, барлық мемлекеттердің ашық ынтымақтастығын ғана емес, сонымен бірге болашаққа деген беделге, саяси және экономикалық жетістіктерге жетуге бағытталған ынталарды білдіреді. Бұл вакцинаны әзірлеу мен жабдықтауды сыртқы саясат құралы ретінде қолданатын мемлекеттер үшін ғана емес, сонымен қатар осы вакциналарды алушылар үшін де белгілі бір вакцинанан бір рет сатып алу саяси адалдық немесе адамгершілік ретінде көрсетуге болады. Вакцина дипломатиясы - тек сыртқы саясат мәселесі емес, сонымен қатар АҚШ-тағы соңғы президенттік сайлауда айқын көрінгендей Байден әкімшілігінің алғашқы әрекеттерінің бірі президент Трамптың Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымынан (ДДСҰ) кету туралы шешімінен бас тартып, қайтадан ұйымға кіруі, АҚШ-тың COVAX вакциналарды бөлудің әлемдік бастамасына қосқан үлесін 2 миллиард доллардан 4 миллиард долларға дейін өсіруі ішкі саяси күрестегі нақты ұстанымды көрсетеді.

Бұл пікірлер Орталық Азия саясатының контекстінде өте үлкен мағынаға ие, өйткені дәстүрлі түрде Ресейдің саяси ықпалындағы аймақ ретінде қарастырылған Орталық Азияда Қытайдың экономикалық ықпалы да тез өсуде, ал Ресей мен Қытай сынды бұл екі держава жаһандық вакцина дипломатиясының шайқасында да ең ықпалды екі ойыншы болды. Бұл өзгермелі тепе-теңдік және геосаяси ауысу Орталық Азиядағы әр мемлекеттің әртүрлі және ерекше сыртқы саяси ұс-

танымдарымен бірге, саяси, экономикалық және әлеуметтік негіздерге сүйене отырып, бүкіл аймақта вакцинациялаудың әртүрлі дипломатиялық нұсқалары мен артықшылықтарын ұсынады. Белгілі бір дәрежеде Қытай да, Ресей де тиімді COVID-19 вакцинасына деген шұғыл және өмірлік қажеттілікке жауап беру мүмкіндігіне ие болды, бірақ көптеген басқа елдерден айырмашылығы, қазіргі кезде қол жетімді ресейлік және қытайлық вакциналарды мемлекет бақылайтын агенттіктердің жүзеге асыруы болды. Бұл үкіметтерге оларды қандай елдер қандай жағдайда сатып алатындығы туралы шешім қабылдау кезінде оларды сыртқы саяси құралға айналдыруды жеңілдетті. Әсіресе, қолайлы баға, көлем немесе уақыт бойынша ерекше артықшылықтардан басқа, қытайлық немесе ресейлік вакциналардың қол жетімділігі Қытай мен Ресей үкіметтерінің әлемдік саясатта өз саяси пайдаларын ұзақ уақыт бойы қолында ұстап тұруына ерекше септігін тигізді. Сонымен қатар, батыстық компаниялардан айырмашылығы, қытайлық және ресейлік вакцина өндірушілердің технологиялар трансферті мен өндіріс лицензияларын бөлісуге дайын болуы бұл екі өндірушінің ұсыныстарын кейбір елдердің тиімді қабылдауын әсер етті.

Осы жағдайда Орталық Азияның ең бай елі болып табылатын Қазақстан импорты қазір 20 000-нан асатын ресейлік Sputnik V коронавирустық вакцинасын таңдады. Осылайша, 12 ақпанға дейін Қазақстанда 14 000 медицина қызметкері вакцинациядан өткен болса, Ресей Орталық Қазақстанның Қарағанды қаласында вакцинация лицензияланған өндірісін мақұлдады. Қазіргі мәліметтерге сәйкес, Қазақстан 2 миллион доза Sputnik V-ді Ресейден немесе оның серіктес өндірушілерінен импорттаса, 2 миллион доза ел ішінде. «Белдеу және жол» бастамасы аясында Қытайдың аймақтағы ең ірі серіктесі болғанына қарамастан, Қазақстан басқа Орталық Азия мемлекеттерінен айырмашылығы Қытайдан ешқандай вакцинаға тапсырыс бермегенімен, үкімет Қытайдың Sinopharm және Sinovac вакцина алауыттарымен келіссөздер жүргізгені баяндалды. Сонымен қатар, вакциналық дипломатия бағытындағы Қазақстан үкіметінің патриоттық ұстанымы QazCovid деп аталатын ұлттық вакцинаны әзірлеу және шығаруға күш салу арқылы көрінеді. Сондықтан елдің президенті де, денсаулық сақтау министрі де Ресей вакцинасын алудың орнына оның аяқталуын күтуге өз еріктерін білдірді. Екінші жағынан, аймақтағы ең көп қоныстанған Өзбекстан, COVID-19 вакцинасына қол жеткізу үшін Қытаймен ынтымақтастыққа ұмтылды, өйткені ел Sinopharm және Anhui Zhifei Longcom

биофармацевтикалық компаниясы жасаған екі қытайлық вакциналардың 3-ші кезеңіндегі сынақтарына қатысуға шешім қабылдады. 2021 жылдың ақпанында Арнайы үкіметтік комиссия, патриоттық тұрғыдан қытай-өзбек «бірлесіп дамуы» деп аталған Өзбекстан «ZF-UZ-VAC 2001» деген атпен қытайлық Anhui Zhifei Longcom жасаған COVID-19 вакцинасының жергілікті өндірісіне қатысатындығын хабарлады. Алайда, негізінен Ресеймен вакцина өндіру және сатып алумен айналысатын Қазақстаннан айырмашылығы, Өзбекстан Қытайға жақындағанға дейін өткен жылдың қыркүйек айында ресейлік Sputnik V вакцинасына 35 миллион доза вакцина тапсырыс берді. Бірақ содан бері, елдің бүкіл тұрғындарынан асып түскен осы тапсырыстан басқа көзше көрінетін жеткізілім болған жоқ.

Президент өзінің жаңа жылдық халыққа Жолдауында COVID-19-ты жеңгенін мақтанышпен жариялағанымен, Тәжікстан COVAX бастамасы арқылы Оксфорд-AstraZeneca вакцинасынан 1,8 миллион доза сұрады. Бірақ ел оны 2023 жылға дейін ала алмай мүмкін деген болжаммен Sputnik V вакцинасын алу үшін ресейлік шенеуніктермен байланысқа шықты. Осы арада Түркіменстан Ресейдің Sputnik V вакцинасын сертификаттаған бірінші Орта Азия елі болды, дегенмен ел өзін ресми түрде COVID-19-дан арынғанын жариялады және вакцинация науқанының басталуына дейін «көп мөлшерде» вакцина алды.

Өңірдегі ең шағын экономикаға ие Қырғызстанға келетін болсақ, елдің COVID-19 вакциналарына қол жетімділігін арттырудағы экономикалық кедергілер бытыр да айтылған болатын. Қытайдың Сыртқы істер министрі Ван Идің қыркүйек айында Бішкекке жасаған сапары кезінде Қырғызстанның сол кездегі президенті Сооронбай Жеєнбеков COVID-19-қа қарсы күресте қытайлық медициналық көмек, әсіресе вакцинанан жеткізуге, сондай-ақ Қытайға қарызды өтеуді қайта құрылымдауға және ұзартуға өтініш білдірді. Вакцинацияға келетін болсақ, пандемия туындаған экономикалық қиындықтарға байланысты, Қырғызстан Ресей, Қытай және басқа да донорлық ұйымдардың сыртқы қайырмаалдықтарына көп сенім артатын сияқты, өйткені Ресей қазірдің өзінде 500,000 доза Sputnik V вакцинасын ақысыз беруге міндеттеме алды, ал ақпанда Қытайдың Бішкек елшісі қытай вакциналарының Қырғызстанға грант ретінде жеткізілетінін мәлімдеген болатын. Сондай-ақ, ел COVAX бастамасына жүгінді және тағы 500,000 доза Oxford-AstraZeneca вакцинасын ақысыз алуы күтілуде.

Жазушы: Жармұхамед Зардыхан,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Түрікменстанның Франциядағы Төтенше және өкілетті елшісі Шохрат Жұмаев Франция Сенатының «Франция - Орталық Азия» достық тобымен кездесті. Кездесу барысында тараптар парламентаралық диалогты дамыту және елдер арасындағы экономика, сауда, мәдениет және білім беру салаларындағы ынтымақтастықты нығайтуға баса назар аударып, әсіресе экономикалық ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтті. Түрікменстан мен Франция 2019 жылдың сәуірінде қол қойылған екі жылдық ынтымақтастық жоспарын жүзеге асыруда (Kabar.kg, 04.03.2021).
- Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев қырғызстандық әріптесі Садыр Жапаровпен кездесті. Кездесуден кейін екі ел президенттері бірлескен баспасөз хабарламасын жасады. Президент Тоқаев Қазақстан бұдан әрі де Қырғызстанның стратегиялық серіктестерінің бірі болып қала беретінін, елдер арасында 180-ге жуық келісім бар екенін және инвестиция, сауда, кедендік ережелер және трансшекаралық өзендер бойынша табысты ынтымақтастықтың бар екенін мәлімдеді. Тоқаев сонымен бірге өз мәлімдемесінде Қазақстанның Қырғызстанға гуманитарлық көмек көрсетуді жалғастыратынын мәлімдеді (Inform.kz, 02.03.2021).
- Әзірбайжан Қорғаныс министрі Закир Гасанов пен Пәкістан Бас штабының бастығы генерал Надим Раза екі ел арасындағы әскери ынтымақтастықты тереңдетуді жоспарлап отырғандықтарын мәлімдеді. Тараптар саяси ынтымақтастықтың қазіргі деңгейіне қанағаттанушылықтарын білдіріп, әсіресе әскери-техникалық және білім беру салаларына баса назар аударатындықтарын білдірді. Екі ел түрлі әскери бөлімдердің қатысуымен бірлескен әскери жаттығулар өткізуге келісті (AzerNews, 04.03.2021).
- АҚШ Қорғаныс министрлігі Украинаның қорғаныс қабілетін жақсарту үшін 125 миллион доллардан тұратын жаңа жәрдем пакетін жариялады. Украинаның қауіпсіздігін қолдауға бөлінген қор әскери дайындық, құрал-жабдық сатып алу, әскери кенес беру, шекараны күзету және НАТО-мен өзара әрекеттесуді арттыру салаларында қолданылады. АҚШ 2014 жылдан бастап Украинаның қауіпсіздігіне 2 миллиард доллардан астам көмек көрсетті (Ukrinform.net, 02.03.2021).
- Грузия Сыртқы істер министрі Давид Залкалиани, Түркияның Вице-президенті Фуат Октай және Сыртқы істер министрі Мевлүт Чавушоглумен баспасөзге жабық кездесу өткізді. Тараптар еркін сауда келісімі аясында сауда байланыстарын нығайту мүмкіндіктерін талқылап, Азияны Еуропамен байланыстыратын теміржол дәлізі жобасын күшейтуге келісті. Вице-президент Октай Грузияның жаңа үкіметін құттықтап, Грузияның Премьер-министрі Иракли Гарибашвилиді Түркияға шақырды (Aa.com.tr, 03.03.2021).
- Түркия мен Қазақстан 2 наурызда дипломатиялық қатынастардың 29 жылдығын атап өтті. Түркия - Қазақстанның тәуелсіздігін алғаш таныған мемлекет. Екі ел сауда, инвестиция, мәдениет, туризм, денсаулық сақтау, білім беру және әскери мәселелер бойынша кең ауқымда ынтымақтастық жасауда. Түркияның Қазақстанға салған инвестициясының жалпы көлемі 3,2 миллиард долларға жетті (Dailysabah.com, 02.03.2021).

Экономика, қаржы және энергия

- Қазақстан 2025 Ұлттық мұнай-химия жобасы арқылы мұнай-химия саласын қайта құрылымдауды жоспарлап отыр. Энергетика министрі Нұрлан Ноғаев аталмыш жоба мұнай-химия материалдарымен қамтамасыз ету және мұнай-химия кластерін құру сияқты саладағы түрлі проблемалық мәселелерді шешетінін мәлімдеді. Үкімет мұнай-химия өнімдері өндірісін 2025 жылға қарай 9 есеге 2 миллион тоннаға дейін арттыратын бес зауыт құруды жоспарлап отыр. Жобаларға 3,9 миллиард доллар инвестиция тарту жоспарлануда (Inform.kz, 05.03.2021).
- Қазақстан Қашаған мұнай кен орнында газ өндірісін ұлғайтуды жоспарлап отыр. Сыйымдылығы 1,150 миллиард текше метр шикі газ шығаратын жаңа өндіріс құру жоспарлануда және қарастырылып отырған жоба үшін 860 миллион доллар инвестиция қажет. Нысан газ өндірісін 800 миллион текше метрге ұлғайту арқылы мұнай өндірісіне үлес қосады. Қазіргі уақытта пилоттық және өнеркәсіптік даму кезеңдері шектеулерге байланысты тәулігіне 280,000 баррель өндіреді, ал олардың күнделікті өнімділігі 400,000 баррельге тең (Inform.kz, 05.03.2021).
- Ресей мен Үндістан арасындағы энергетикалық ынтымақтастық тереңдей түсеуде. Жақында Үндістан Мәскеуде Энергетикалық орталығын ашу арқылы энергетика саласындағы өзара іс-қимылды арттыру үшін жаңа жұмыс тобын құруға келісті. Аталған орталық пен жұмыс тобының өзара инвестицияларды арттыратындығы күтілуде. Олар, сондай-ақ, жаңа өңірлерде сұйық табиғи газ және мұнай өндіру сияқты бірлескен жобалардың дамуына түрткі болады. Жобаны екі елдің энергетика министрліктерінің департамент башылары үйлестіретін болады (TACC.com, 02.03.2021).
- Өзбекстан жаңа электр скутерлерін шығаратын орталыққа айналуы көзделді. Президент Шевкет Мирзиёев электр энергетикасы өндірушілеріне субсидиялар мен артықшылықтар беру туралы жарлыққа қол қойды. Өндірістік кластер «Қоқан» еркін экономикалық аймағында дамытылатын болады. Bicycle Trading Invest, Velomax және Technoworld сияқты үш ірі компания 8,5 миллион доллар инвестиция салады. Олардың бірлескен жылдық өндірісі 26,500 автомобильге жетуі күтілуде (UzReport.news, 05.03.2021).
- Қырғызстанда жанармай бағасының өсуі жалғасуда. Мемлекеттік монополияға қарсы реттеу агенттігінің директоры Шухрат Сабилов елде жанар-жағармай бағасы бір ай ішінде 10-15%-ға қымбаттағанын мәлімдеді. Сабилов бұл тенденцияның әлемдік масштабқа ие екенін және негізін мұнай бағасының өсуіне байланысты болғанын хабарлайды. Қырғызстан импортқа тәуелді ел болып қала бергенімен, жанармай тапшылығын сезінбейді. Сонымен қатар, көктемгі дала жұмыстарына барлық қажетті отынмен қамтамасыз етілді (Kabar.kg, 05.03.2021).
- Жақында Тәжікстанның экономикалық даму және сауда министрі Завки Завкизода Азия даму банкінің (АДБ) Тәжікстандағы жаңадан тағайындалған директоры Шанни Кэмпбеллмен онлайн кездесу өткізді. Тараптар дағдарысқа қарсы шараларды жүзеге асыру аясында Тәжікстанға қаржылық қолдауды арттыру мүмкіндігін талқылады. Тәжікстан үкіметі экономикалық, цифрлық және экспортты ынталандыру бағдарламаларының 2025 жылға дейін қолдауды талап етеді. Тараптар ынтымақтастықты кеңейту туралы уағдаласты. АДБ Тәжікстанға 23 жылда жалпы 2,2 миллиард доллар көлемінде көмек көрсетті (Asiaplustj.info, 04.03.2021).

Қоғам және мәдениет

- Еуропалық қайта құру және даму банкі (ЕҚДБ) Тәжікстанның төртінші ірі қаласы Кулябта негізгі су және канализация инфрақұрылымын жақсартатын қоғамдық компанияға 7,5 миллион еуроға дейін мемлекеттік несие береді. Жоба Еуропалық одақтың Орталық Азия инвестициялық қорының (IFCA) гранттық қолдауын және IFCA мен ЕҚДБ Акционерлерге арналған арнайы қорымен бекітілген техникалық көмек пакетін алады. Жоба 100,000-нан астам қаланың тұрғындарын сумен жабдықтау және суды тарту қызметін жақсартады (Asiaplustj.info, 03.03.2021).
- Премьер-министрдің орынбасары Ерлі Тоғжанов бастаған қазақстандық делегация Ташкентке екі күндік сапармен барды. Кездесуде Премьер-министрдің орынбасары өзбек әріптесі Бехзод Мұсаевпен кездесіп, COVID-19 таралуын болдырмау жөніндегі бірлескен шараларды талқылады. Қазақстандық делегация клиникалық зерттеулердің үшінші кезеңінде тұрған QazCovid-in вакцинасының аралық нәтижелерімен бөлісті. Тараптар, сондай-ақ, денсаулық сақтау саласындағы екіжақты ынтымақтастықты ынталандыру туралы екі елдің денсаулық сақтау министрліктері арасындағы келісімді әзірлеуді талқылады (Astanatimes.com, 05.03.2021).
- Қырғызстанның Мәскеудегі елшісі Гүлнара-Клара Самат Ресей Білім министрінің бірінші орынбасары Дмитрий Гашковпен кездесіп, Қырғызстан президенті Садыр Жапаровтың Ресейге сапары барысында қол жеткізілген келісімдерге қатысты мәселелерді талқылады. Тараптар «Шетелдегі орыс мұғалімі» жобасын жүзеге асыру, қырғыз білім беру мекемелерін орыс оқулықтарымен қамтамасыз ету сияқты мәселелерді қарастырды. Сонымен қатар, Гүлнара-Клара Самат Қырғызстаннан келген еңбек мигранттардың балаларына орта деңгейдегі кәсіптік білім беруде көмек сұрады (Kabar.kg, 03.03.2021).
- Түркия президенті әкімшілігінің Коммуникация басқармасының төрағасы Фахреттин Алтун, Әзірбайжан Мәдениет министрі Анар Каримовты қабылдады. Тараптар байланыс, БАҚ, мәдениет және кино саласындағы ынтымақтастықты жандандыру мүмкіндіктерін талқылады. Коммуникация басқармасының Әзірбайжанның Таулы Қарабақтағы жеңісі туралы үш тілде дайындаған жаңа басылымы елдер арасындағы бауырластық қатынастарды бейнелейтін үлгілі зерттеу ретінде тіркелді (Hurriyetaidailynews.com, 03.03.2021).
- Халықаралық түрік мәдени және мұра қорының қолдауымен «Әзірбайжан Жібек жолында» атты кітап ағылшын және орыс тілдерінде жарық көрді. Кітап - Ұлы Жібек жолындағы Әзірбайжан тарихына арналған ғылыми зерттеулерге негізделген алғашқы ірі академиялық басылым. Қарастырылып отырған кітап қор өткізген ауқымды халықаралық «Ұлы Жібек жолындағы түркітілдес елдер» жобасы аясында дайындалған (Azertag.az, 05.03.2021).
- Түркия, Өзбекстанның Самарқанд қаласында жаңа бас консулдық ашты. Ашылу салтанатына Өзбекстан Премьер-министрінің орынбасары Азиз Абдулахимов пен екі елдің сыртқы істер министрлері Абдулазиз Камиллов пен Мевлүт Чавушоглу қатысты. Жаңа дипломатиялық миссиялар, Өзбекстан мен Түркия арасындағы инвестициялар, сауда-экономикалық, мәдени және әлеуметтік салалардағы ынтымақтастықты дамыту жұмысын күшейтеді (Uzdaily.uz, 03.07.2021).